

Mogelijke werelden uit hun isolement

Over Logic and Conversation van Paul Grice

Rijk Willemse, oktober 2021

Het lijkt aantrekkelijk om de gebrekkige communicatie tussen aanhangers van sterk uiteenlopende levensvisies te zien als illustratie van de zogenaamde modale logica. De modale logica is een uitbreiding van de traditionele logica met het feature ‘mogelijke werelden’, zie bijvoorbeeld (Kripke, 1972) of (Noonan, 2013). Omdat het denkbeeld van sterk uiteenlopende werelden, met elk hun eigen logica en empirische werkelijkheid, treffend inzicht biedt in de denkgemeenschappen met een sterk afwijkende – idiosyncratische – werkelijkheid en bijbehorende denkwijze, zoals we die bijvoorbeeld vinden bij complotdenkers en extreme populistten.

De hoop op verbetering van de communicatie met en tussen deze denkgemeenschappen lijkt gering, want – vrij naar Cees Zweistra (Zweistra, 2021) – zij zijn niet gewoonweg slecht geïnformeerd, maar gewoonweg slecht... Niettemin moeten we mogelijke ‘bekeerlingen’ die deze denkgemeenschappen willen verlaten aanknopingspunten bieden. Voor hen zijn noch hun oude netwerk en noch de warmte van de denkgemeenschap vaak niet meer beschikbaar. Langdurige psychische problemen en zelfs een psychose zijn in die gevallen niet zeldzaam (Shaw, 2014).

Onze hoop is daarom gevestigd op de visie van Paul Grice (1913 – 1988), die met zijn pragmatisme de kloof vult tussen logica en taal (Grice, 1967). Zijn uitgangspunten: het sociale contract en de principes van coöperatie, kortom, het vertrouwen als voorwaarde voor effectieve communicatie. En, pas investeren in de communicatie als dat vertrouwen er is. Grice geeft hiervoor enkele gedragsregels, die niet alleen nuttig zijn in de omgang met tegenstanders, maar ook in de omgang met wie we vertrouwen.

Modale logica – mogelijke werelden

De modale logica is een uitbreiding van de traditionele logica met de eigenschap *mogelijke werelden*. Daarmee is het mogelijk om het waarheidsbegrip van de traditionele logica (iets is waar of onwaar) uit te breiden met de parameters ‘noodzakelijk’ en ‘niet-noodzakelijk’. Iets is noodzakelijk waar als het in alle mogelijke werelden waar is. Dat betreft logisch-analytische uitspraken zoals “Alle vrijgezellen zijn ongetrouwd”, die we zonder te kijken naar de werkelijkheid kunnen evalueren; analyse van de betreffende begrippen is daarvoor voldoende. Iets is niet-noodzakelijk waar als het in een mogelijke wereld niet-waar kan zijn. Dat betreft empirische uitspraken zoals “Alle kraaien zijn zwart”; er is immers een wereld denkbaar waarin een niet-zwarte kraai voorkomt.

Het lijkt erop dat sektarische denkgemeenschappen, zoals die van extreme populistten en van complotdenkers, vallen in het model van de modale logica. Ze vormen elk hun eigen mogelijke wereld. Zij voldoen dan wel niet volledig aan de wetten van de modale logica.

Onder meer drogredenen, verdraaide feiten en leugens tasten de soliditeit van hun argumentaties veelal fors aan. (Willemse, 2021) Maar waar het de logisch-analytische uitspraken betreft, ontkomen de deelnemers van zulke gemeenschappen er niet aan om de logica te volgen, al was het maar schijnbaar. Het blijft zowel voor hun onderlinge communicatie als voor wat zij uitdragen naar buiten toe, in hun belang om een wederzijds gedragen apparaat van definities en redeneerwijzen te hanteren.

De intrinsieke eigenschap van deze denkgemeenschappen is dat zij hun aantrekkingskracht precies ontleen aan hun afwijkende redeneerwijzen en hun afwijkende werkelijkheid die ze construeren, als een vluchtheuvel voor wie de algemeen werkbare en aanvaarde werkelijkheid te veel obstakels bevat of onveilig aanvoelt. Het heeft daarom, aldus bijvoorbeeld Zweistra, weinig zin om 'tolk-vertalers' in te zetten om de gebrekkige communicatie tussen die uiteenlopende werelden op gang te brengen, of om hen te overtuigen van hun ongelijk. "Die gedachte", zo analyseert Zweistra in een interview in het dagblad Trouw, "komt rechtstreeks uit de verlichting: als je maar beter leert denken, of de goede informatie tot je neemt, dan daalt vanzelf het inzicht in dat je eraan zit als complotdenker."

Wat overblijft, is de niet-noodzakelijkheid van de waarheid in die uiteenlopende mogelijke werelden en de daarmee samenhangende troost dat de betreffende denkgemeenschappen met hun eigen werkelijkheden zich daar in die afgescheiden werelden bevinden. De filosoof Jos Lensink (1939 – 2020) stelt in zijn afscheidsrede dat elke mogelijke wereld het recht van bestaan heeft. Maar dat de reële wereld de best mogelijke is vanwege haar grootste mogelijke interne geschiktheid, haar hoogste graad van volmaaktheid waarin al het mogelijke streeft naar bestaan en bestaat als niets anders. "De huidige wereld is het optimum van alle mogelijke werelden, omdat ze meer perfectie heeft ten opzichte van die andere mogelijke werelden. Ze heeft ten opzichte van welke andere denkbare wereld de meeste realiteit." (Lensink, 2002)

Het pragmatisme van Paul Grice

Volgens Grice kan de bedoeling van een spreker worden onderverdeeld in wat de spreker zegt en wat de spreker daarmee impliceert. "Centraal in de analyse van Grice: logica is niet het enige systeem dat ten grondslag ligt aan taalbegrip, maar er is ook een systeem van wederzijdse verwachtingen, een soort sociaal contract tussen spreker en luisteraar, waarvan de kennis de deelnemers in het discours in staat stelt bepaalde conclusies te trekken over rationeel communicatief gedrag." (Seuren, 1998)

Onze gesprekken, stelt Grice, zijn gezamenlijke inspanningen: elke deelnemer herkent een gemeenschappelijk doel of een wederzijds aanvaarde richting. Elke deelnemer wordt in ieder geval geacht te werken volgens die inspanningen: hij of zij levert een bijdrage en volgt daarbij het doel of de richting van de gespreksuitwisseling. Dat noemt Grice het principe van de coöperatie.

Dit principe van de coöperatie deelt Grice op in vier categorieën, elk met eigen gedragsvoorschriften:

De hoeveelheid informatie:

- Maak je bijdrage zo informatief als nodig
- Maak je bijdrage niet informatiever dan nodig

De kwaliteit van de informatie:

- Zeg niets wat niet waar is
- Zeg niets waarvoor je onvoldoende bewijs hebt

Relatie:

- Wees relevant

De manier van communiceren:

- Vermijd onduidelijkheid bij het uiten van een mening
- Voorkom onduidelijkheid.
- Houd het kort
- Wees ordelijk

Grice geeft vier manieren waarop deze gedragsregels geschonden kunnen worden, in volgorde van toenemende ernst. 1) Stil een gedragsregel overtreden, wat soms tot misleiding of verwarring kan leiden. 2) Duidelijk maken niet te willen meewerken aan een gedragsregel (bijvoorbeeld: “Ik kan niet(s) meer zeggen”). 3) Een botsing van gedragsregels ondergaan (bijvoorbeeld niet kunnen voldoen aan de gedragsregel ‘wees zo informatief als nodig’ zonder de gedragsregel ‘voldoende bewijs hebben voor wat je zegt’ te schenden. 4) Een gedragsregel rondweg overtreden en daarmee het vertrouwen schenden.

Dus, van iedereen die zich bekommert om de doelen van de conversatie (bijvoorbeeld informatie geven, informatie ontvangen, beïnvloeden of beïnvloed worden) wordt verwacht dat hij of zij interesse heeft in deelname aan het gesprek en dat hij of zij de gedragsregels wil volgen. De les: investeer geen communicatie-inspanningen als niet voldaan kan worden aan deze coöperatieve principes; dat is verloren moeite. Of positiever: zorg eerst voor vertrouwen, ga dan pas praten.

Aangehaalde literatuur

Grice, H.P., 1967. *Logic and Conversation*.

Kripke, S.A., 1972. *Naming and necessity*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts).

Lensink, J., 2002. *De mundi perfectibilitate - Afscheidsrede 18 december 2002*.

Noonan, H., 2013. *Kripke and Naming and Necessity*. Routledge, London and New York.

Seuren, P.A.M., 1998. *Western Linguistics*. Blackwell Publishers.

Shaw, D., 2014. *Traumatic Narcissism, Relational Systems of Subjugation*. Routledge, London and New York.

Willemse, R., 2021. *Feiten VerDraaien (FvD) [WWW Document]*. URL

<https://www.rijkwillemse.nl/763-feiten-verdraaien-fvd>

Zweistra, C., 2021. *Waarheidszoekers*. KokBoekencentrum.